

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА УЧАСТЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

PARTICULARITIES OF FULFILLING CONTRACTUAL OBLIGATIONS INVOLVING MILITARY PERSONNEL

Оскілко О.О., аспірант кафедри цивільного права
Національний університет «Одеська юридична академія»

У статті розглядаються особливості виконання договірних зобов'язань, акцентує увагу на специфіці правової природи поведінки, спрямованої на виконання договірних зобов'язань, аналізує підстави виконання договірних зобов'язань та особливості, перевірка виконання договірних зобов'язань.

В першу чергу слід проаналізувати виконання договірних зобов'язань, зазначивши, що виконання взаємних зобов'язань, яке відповідає взаємним правам, є завершальний етап договірних відносин. Зобов'язання як процес характеризується як статичний або динамічний правовідношення, за допомогою якого виникають права та обов'язки договірних сторін реалізовані, і їх мета може бути досягнута. Договірні зобов'язання щодо надання послуг підпорядковуються загальним положенням про зобов'язання.

В статті акцентовано увагу на тому, що статтею 526 ЦК України встановлено загальне правило про те, що зобов'язання підлягає виконанню належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, за відсутності таких умов і вимог відповідно до звичаїв або інші вимоги, які зазвичай зазначаються.

Визначено, що визначення сутності зобов'язання здійснюється сторонами за сукупністю дій, спрямованих на досягнення результату, визначеного договором, є основоположним для правильного розуміння динаміки договору, в тому числі його змін внаслідок порушення зобов'язань.

Встановлено, що під час виконання договірних зобов'язань слід розуміти сукупність фактичних чи юридичних дій (у деяких випадках утримання від дій) зобов'язань сторін, спрямованих на реалізацію (виконання) передбачених договором або правом суб'єктивних права та обов'язки для досягнення мети господарсько-правової відповідальності.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язальні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, виконання зобов'язань, військовослужбовці.

The article considers the particularities of fulfilling contractual obligations, emphasizes the specifics of the legal nature of behavior aimed at fulfilling contractual obligations, analyzes the grounds for fulfilling contractual obligations and the features of checking the fulfillment of contractual obligations.

First of all, it is necessary to analyze the fulfillment of contractual obligations noting that fulfillment of mutual obligations, which corresponds to mutual rights, is the final stage of contractual relations. Obligation as a process is characterized as a static or dynamic legal relations, which contribute to the occurrence of the rights and execution of obligations of the contracting parties, and the achievement of their goal. Contractual obligations on the provision of services are subject to general regulations on obligations.

The article emphasizes that article 526 of the Civil Code of Ukraine establishes a general rule that obligation must be performed properly following the contract terms, the requirements of the Civil Code of Ukraine, and other civil acts, and in the absence of such conditions and requirements – under customs or other requirements that are usually specified.

It is established that clarification of obligation is conducted by the parties on the totality of actions aimed at achieving the outcome specified by the contract and is fundamental for a correct understanding of the contract's dynamics, including its changes due to breach of obligations.

The author notes that during the fulfillment of a contractual obligation, it is essential to be aware of a set of actual or legal actions (in some cases refraining from actions) of obligations of the parties aimed at exercising (fulfilling) the rights and obligations provided for by the contract or the law in order to achieve the goal of economic law responsibility.

Key words: civil law, civil legislation, civil law relations, binding legal relations, obligations, contractual obligations, fulfillment of obligations, military personnel.

Вступ. Тривалий час, за своєю природою, як юридичний факт – виконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами привертає увагу багато дослідників та науковців у галузі цивільного права. Так, більшість науковців у своїх дослідженнях доводять, що певною особливістю виконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами, як юридичного факту, зокрема «правоприпиняючого» є те, що: «сторони договорів, вчиняючи, з метою задоволення своїх прав, інтересів та потреб, певні та необхідні дії, тобто виконують права та обов'язки, визначені змістом зобов'язань». Водночас, на відміну від таких підстав припинення договірних зобов'язань, як: одностороння відмова від виконання договірних зобов'язань; неможливість виконання договірних зобов'язань за певних обставин, в тому числі за обставин «форс-мажору», «бойових дій», «техногенних» або «природних» катастроф, тощо, саме виконання договірних зобов'язань визначає природу початку та завершення виконання зобов'язань за договорами при досягненні визначеної мети. Саме вказані особливості дозволяють розглядати виконання договірних зобов'язань в якості ідеальної та специфічної підстави припинення зобов'язальних правовідносин.

Разом з тим, в науковій літературі зазначається, що одним з важливих моментів, які виникають при укладенні цивільно-правових договорів, слід вважати досягнення сторонами договорів згоди щодо усіх істотних умов цих договорів. Сьогодні, на жаль, поза увагою залишаються розгляд та дослідженню питань звільнення від відповідальності за порушення договірних зобов'язань у зв'язку із виникненням істотних обставин – ведення бойових дій, тимчасової окупації територій України, агресій військових формувань РФ, ведення воєнного стану, вимушених обмежувальних заходів, що призводить до низки негативних наслідків. Так, зокрема між контрагентами виникають спірні питання: «чи може одна із сторін договору бути звільненою від відповідальності за порушення договірних зобов'язань у разі настання «форс-мажорних» обставин, та чи взагалі зазначені обставини мають місце, та в який термін вони мають бути підтверджені. Окремі науковці зазначають, що «як би контрагенти не намагалися максимально чітко виконувати свої зобов'язання за договорами, у реальному житті виникають події, на які вони не можуть вплинути (зокрема введення воєнного стану та ведення бойових дій)» [2, с. 114].

Питання виконання цивільно-правового зобов'язання хвилювало думки багатьох вчених, серед основних дослідників можна виділити С. М. Бервено, Т. В. Бондар, Н. Ю. Голубєва, О. В. Дзера, В. М. Коссака, Н. С. Кузнєцова, Р. А. Майданник, Л. П. Медвідь, В. В. Луць, С. О. Погрібний, В. Й. Пашинський, І. А. Свистільник, І. В. Спасибо-Фатєєва, Є. О. Харитонов та багато інших.

Однак, незважаючи на наукове значення категорії виконання зобов'язань, у наукових колах відсутня одна-стайність щодо його правової природи, а також умов і принципів виконання.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, на початку слід зазначити, що військовослужбовці, окрім того, що вони є захисниками України та спеціальним суб'єктом правових відносин, з боку цивільного права вони є також «фізичними» особами, а отже й носіями суб'єктивних цивільних прав і обов'язків, що виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів і забезпечуються можливістю застосування засобів державного примусу. Тож-бо, військовослужбовці виступають учасниками цивільних правовідносин, ту у даному випадку суб'єктами зобов'язальних правовідносин. За загальними визначеннями: «суб'єктами зобов'язання є учасники правовідносин, які використовують свою правосуб'єктність шляхом реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків» [10].

У кожному зобов'язанні беруть участь боржник і кредитор. Кредитор є уповноваженою стороною, оскільки він має право вимагати від боржника виконання його обов'язку, а боржник – зобов'язаною, оскільки він має здійснити на користь кредитора певну дію або утриматися від вчинення певної дії. Тобто військовослужбовці можуть виступати як у ролі кредитора, так і бути боржником у зобов'язанні.

Таким чином, кожен військовослужбовець є повноправним учасником цивільних правовідносин та стороною у цивільно-правовому договорі. У випадку, якщо була заподіяна шкода, у відповідності до вимог законодавства України, військовослужбовець несе цивільно-правову відповідальність.

Щодо виконання зобов'язання, то як правовий інститут – це сукупність цивільно-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з виконанням зобов'язань (як договірних, так і позадоговірних). Особливістю інституту виконання договірних зобов'язань у праві України є поширеність його норм: по-перше, основоположні норми щодо виконання зобов'язання вміщені в ЦК України, що дає підстави вважати виконання зобов'язання інститутом зобов'язального права як найбільшої підгалузі цивільного права; по-друге, норми щодо виконання майново-господарських (цивільно-правових за своєю природою) зобов'язань вміщені, зокрема, у главі 22 ГК України (статті 193–198), в інших нормативно-правових актах, а також у міжнародних договорах (конвенціях), учасницею яких є Україна; по-третє, цивільні відносини (у тому числі зобов'язальні відносини) відповідають до частини першої статті 7 ЦК України можуть регулюватись звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту [3, с. 18].

Питання про правову природу поведінки (дій чи утримання від певних дій), спрямованої на виконання договірних зобов'язань, на даний час не знайшли в цивілістичній науці свого однозначного вирішення. Так загально, виконання зобов'язань характеризується низкою ознак: основною є досягнення мети укладення договору; похідною є послідовність фактичних та юридичних дій сторін зобов'язання, спрямованість на досягнення економічної чи юридичної мети зобов'язання, задоволення чи здійснення суб'єктивних прав сторін, виконання обов'язків сторонами.

В юридичній літературі висловлені певні точки зору, за якими «вчинення (утримання від вчинення) дій на вико-

нання договірних зобов'язань розглядається як: юридичний вчинок; особливий юридичний факт; двосторонній правочин; односторонній правочин» [10].

На нашу думку, виходячи зі змісту частини першої статті 202 ЦК України, слід підтримати позицію науковців, які розглядають дії на виконання договірних зобов'язань саме як учинення односторонніх правочинів. Водночас, сприймаючи такий підхід, відзначимо, що правочинами в процесі виконання договірних зобов'язань можуть бути визнані тільки ті дії, які виконуються сторонами договорів належним чином (тобто є правомірними).

Таким чином, дії щодо виконання договірних зобов'язань з надання послуг є односторонньо-зобов'язуючими правочинами, за умови, якщо вони вчиняються належним чином, тобто є правомірними, інакше вони не можуть бути віднесені до правочинів, а є проявом порушення договірних зобов'язань.

З урахуванням наведеного, під виконанням договірних зобов'язань з надання послуг пропонуємо розуміти сукупність фактичних або юридичних дій (у певних випадках – утримання від дії) сторін договірних зобов'язань, спрямованих на реалізацію передбачених договорами або законом їхніх суб'єктивних прав і обов'язків задля досягнення мети договірних зобов'язань (економічної та юридичної).

На сьогодні важливе значення для характеристики виконання договірних зобов'язань мають визначені законом засади виконання договірних зобов'язань. Серед таких принципів називають принцип «належного» та принцип «реального» виконання [4]. Доцільно зазначити, що в наукових колах й досі тривають дискусії щодо співвідношення належного та реального виконання договірних зобов'язань, хоча термін «реальне виконання» законодавцем взагалі не вживається, тому дискусії щодо співвідношення понять «належного» і «реального» виконання позбавлені будь-якого сенсу, так-як відсутні як теоретичні, так і практичні аспекти. Тому, на нашу думку, при аналізі договірних зобов'язань з надання послуг більш доречнішим буде розуміння належного виконання умов договорів про надання послуг. Доцільно зазначити, що ще в римському праві, щоб виконання припинило зобов'язання, необхідним було дотримання таких умов, як умови про сторони договору, відповідність змісту договірних зобов'язань, час і місце виконання договірних зобов'язань.

У сучасному цивільному праві такі положення визначають «умовами виконання, елементами належного виконання договірних зобов'язань» [3]. Останні складають зміст принципів належного виконання договірних зобов'язань. Спільним є те, що якщо не буде дотримано усіх вимог виконання договірних зобов'язань, то не буде досягнуто й мети, яка закріплена в договорі. Водночас, слід виділити найбільш суттєві елементи, які зводяться до того, що виконання зобов'язання є системою фактичних та/або юридичних дій сторін договірних зобов'язань, які полягають у здійсненні передбачених договором юридичних обов'язків для мети зобов'язання. Зазначене, у свою чергу, зумовлює появу і загальних положень окремих договорів, включаючи договори про надання послуг. Вони покликані уніфікувати загальні норми досліджуваного інституту договірних правовідносин, що має сприяти реалізації цих правовідносин.

Відповідно до положень ЦК України: «однією з підстав припинення зобов'язання є неможливість його виконання, за яку жодна зі сторін не відповідає (стаття 607 ЦК України)» [5].

Неможливість виконання зобов'язання може бути визначена як: «суб'єктивна або об'єктивна нездатність сторони договору вчинити певні дії, що представляють собою зміст зобов'язання; неможливість виконання характеризується ситуаціями, у яких виконання стороною договірних зобов'язань, стало неможливим в силу певних

причин; неможливість виконання договірних зобов'язань є подією, яка виникає на момент виконання зобов'язання та протиставляється принципу односторонньої відмови від зобов'язання; поняття «неможливості» є збірним, так-як ця неможливість пов'язується з певними факторами, які перешкоджають нормальній динаміці виконання договірних зобов'язань» [5; 7].

У наукових дослідженнях виділяють: «фактичну», тобто «фізичну» неможливість (знищення індивідуально-визначеного предмету зобов'язання) і «юридичну» неможливість виконання (акти державних органів, втрата стороною договору речового права щодо предмету зобов'язання, вилучення речі, що є предметом договору, із цивільного обігу тощо).

Також, у науковій літературі зазначається, що: «у виникненні неможливості виконання договірних зобов'язань сторонами договору, зобов'язання не припиняються. При неможливості виконання зобов'язання за наявності вини сторони договору, виконання цих зобов'язань не припиняється, а лише змінюється, так-як для винної сторони обов'язок виконання трансформується в обов'язок відшкодувати завдані контрагентові збитки, сплатити неустойку тощо» [6, с. 16].

Однак слід розмежовувати неможливість виконання як підставу припинення зобов'язання та форс-мажор як підставу звільнення від відповідальності за невиконання договірних зобов'язань.

З 24 лютого 2022 року, коли розпочалось повномасштабне вторгнення військових формувань РФ на територію України, відкрило новий ракурс розгляду та вирішення проблем цивільно-правового характеру, з якими зіткнулися громадяни України та держава загалом. Тут відмічається, що ведення бойових дій країною агресором на території України призводить до загроз життю та здоров'ю громадян України, а також до нанесення суттєвих та важких руйнувань та шкоди цивільній та військовій інфраструктурі, а також загибелі цивільного населення та військовослужбовців, що авжеж потребує негайного вжиття заходів щодо захисту, окрім невід'ємного права на життя, також прав власності, договірних правовідносин, тощо.

Слід звернути увагу, що Торгово-промислової палати України у своєму листі від 28 лютого 2022 року визначила: «військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою запровадження воєнного стану, слід вважати «форс-мажорними» обставинами, а отже зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору» [8].

Сам по собі форс-мажор не відміняє для сторони обов'язок з виконання договірних зобов'язань, а лише на деякий час звільняє від відповідальності, в результаті за порушення строків з його виконання.

Натомість, «форс-мажорні обставини можуть бути лише певною відстрочкою у виконанні договірних зобов'язань до моменту закінчення форс-мажорних обставин, в даний період до моменту припинення/скасування воєнного стану, оскільки укладений між сторонами договір є обов'язковим для них до виконання» [5; 7].

Так, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» доповнено, серед іншого, розділ «Прикінцеві та перехідні положення» ЦК України пунктом 18 [1].

Зокрема, наразі вказаним пунктом визначено, що: «у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування у разі прострочення позичальником виконання грошового зобов'язання за договором, відповідно до якого позичальнику було надано кредит (позику) банком або іншим кредитором (позикодавцем), позичальник звіль-

няється від відповідальності, визначеної статтею 625 ЦК України, а також від обов'язку сплати на користь кредитодавця (позикодавця) неустойки (штрафу, пені) за таке прострочення» [5].

Відповідно до Закону України «Про споживче кредитування» п. 6 визначено, що: «у період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після дня його припинення або скасування у разі прострочення споживачем виконання зобов'язань за договором про споживчий кредит споживач звільняється від відповідальності перед кредитором за таке прострочення. У разі допущення такого прострочення споживач звільняється, зокрема, від обов'язку сплати кредитором неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких передбачена договором про споживчий кредит за прострочення виконання (невиконання, часткове виконання) споживачем зобов'язань за таким договором. Забороняється збільшення процентної ставки за користування кредитом з причин інших, ніж передбачені частиною четвертою статті 1056-1 ЦК України, у разі невиконання зобов'язань за договором про споживчий кредит у період, зазначений у цьому пункті» [6].

Разом з тим, звертається увага на позитивні моменти врегулювання питань щодо неналежного або неспроможності виконання споживчих (кредитних) договорів у зв'язку із воєнним станом та бойовими діями, зокрема, у відповідності до положень Закону України «Про споживче кредитування», у період дії воєнного стану, нарахування неустойки (штрафу, пені) та інших платежів, сплата яких була передбачена договорами споживчого кредитування, що нарахувані починаючи з 24 лютого 2022 року, тобто з дня повномасштабного вторгнення військових формувань РФ на територію України, за прострочення виконання (невиконання, або часткове виконання) за зазначеними договорами, підлягають списанню кредитором.

Однак, слід зазначити, що існують і інші види цивільно-правових договорів, окрім договорів позики, зокрема договори: «купівлі-продажу», «найму» (оренди), «підряду» тощо. Ситуація щодо нормативно-правового врегулювання проблемних питань у вказаних правовідносинах, дещо відрізняється від врегулювання проблемних питань щодо виконання договорів споживчого кредитування. Так, за вказаними вище договорами, сторонам таких договорів необхідно довести, що умови цих договорів та договірні зобов'язання не виконані належним чином, або не в повному обсязі, у зв'язку з веденням бойових дій в умовах дії воєнного стану, а також у випадку доведення фактів невиконання зобов'язань, у зв'язку з настанням обставин непереборної сили (бойові дії, тимчасова окупація, настання негативних наслідків у зв'язку із військовою агресією та вчиненням військових злочинів, техногенними та природними катастрофами (в якості прикладу пошкодження Каховської ГЕС), тощо), сторони договорів будуть звільнені від відповідної відповідальності.

Висновки. Враховуючи викладене вище, в якості підсумків слід зазначити, що загалом, кожний, укладений між сторонами, вид цивільно-правового договору повинен містити, в обов'язковому порядку: положення щодо певних дій сторін договору; умови виконання зобов'язань за договором в умовах «форс-мажорних» обставин, зокрема враховуючи сьогодення, в умовах ведення бойових дій; наслідки належного або неналежного виконання умов договору та договірних зобов'язань, враховуючи «форс-мажорні» обставини; тощо.

Наразі, ведення бойових дій на території України, зокрема військова агресія військових формувань РФ, вплинула на більшість сфер життєдіяльності громадян України, в тому числі на можливість виконання цивільно-правових зобов'язань за договорами військовослужбовцями. Передбачається, що завдяки вказаним підставам, більшість укладених в Україні цивільно-правових договорів, належним

чином, не будуть виконані, так-як умови виконання договірних зобов'язань, враховуючи бойові дії будуть змінюватись, а в окремих випадках, взагалі, у зв'язку із неможливістю виконання договірних зобов'язань, укладені договори будуть розірвані. Зазначене дає підстави продовжувати дослідження питань щодо наслідків невиконання зобов'язань за цивільно-правовими договорами у зв'язку із запровадженням по всій території України воєнного стану.

Підсумовуючи вище сказане доходимо висновків, що виконання військовослужбовцями належним чином зобов'язань за умовами договору слід вважати за умов належних: предмету зобов'язань за договорами; суб'єктивних зобов'язань за договорами; строків виконання зобов'язань за договорами; місця виконання визначених договором зобов'язань; способів виконання, передбачених договором, зобов'язань. Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що дотримання вказаних умов (вимог) договору, у разі належного виконання усіх зобов'язань призведуть до, одночасно, правоприміняючих юридичних фактів та виникнення юридичних наслідків.

На сьогоднішній час, коли військова агресія РФ проти України вплинула майже на всі сфери життєдіяльності людини в Україні, зокрема, на можливість виконання цивільно-правових зобов'язань, звичайно ж виникли нові обставини, що стають перешкодою особам, учасникам договірних зобов'язань, серед яких є й військовослужбовці, виконати умови та зобов'язання, передбачені договором належним чином. У зв'язку з чим необхідно дослідити питання щодо наслідків невиконання цивільно-правових зобов'язань через запровадження військового стану в Україні, та зокрема з метою визнання таких обставин «форс-мажорними». Крім того, обставини сьогодні, можна також вважати загально-масштабними, як й період введення на території України та й по всьому світу, карантинних заходів з метою запобігання розповсюдження гострого респіраторного вірусу «COVID-19», який вже встиг закінчитися. Зазначене потребує і спеціального зако-

нодавчого врегулювання, постановлення і обґрунтування правових позицій, що дозволило б більш детально врахувати особливості усіх аналогічних ситуацій.

Моментом припинення зобов'язання шляхом його належного виконання визнається відповідне прийняття результатів зобов'язання стороною договору, що оформлюється належним чином і у прядку, встановленому сторонами договору чи законом. Прийняття виконання зобов'язань є діями сторони договору, що припиняє здійснення, а разом із ним і самі договірні зобов'язання, дією, що свідчить про прийняття кінцевого результату.

Також, моментом припинення договірних зобов'язань може бути момент настання юридичного факту у сукупності, визначеній зобов'язаннями.

Крім того, моментом припинення договірних зобов'язань шляхом їх виконання можуть бути дії сторони договору. Зокрема, договір позики припиняється внаслідок внесення останньої грошової суми на рахунок кредитора (в разі, визначення порядку повернення позики частинами, що було оформлене договором, а не розпискою). Виконання договірних зобов'язань, безумовно, є самостійним юридичним фактом. На користь цієї тези свідчить існуюча в науковій літературі думка, що «виконання правочину є самостійним правочинном, у зв'язку з чим його можна визнати недійсним на тих самих засадах, що й загальний правочин» [8, с. 206].

Отже, якщо сторонами не було досягнуто згоди щодо редагування договору у відповідності з обставинами, існуючими на сьогодні, враховуючи умови воєнного стану, які істотно змінилися, то договір може бути розірваний, з підстав, що закріплені у ЦК України та змінений за рішенням суду на вимогу сторони заінтересованої та за наявності одночасно таких умов: укладаючи договір сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане; зміну обставин зумовила причина, яку заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всіх докладених зусиллях, які від неї вимагалися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
2. Кужко О.С. Підстави звільнення відповідальності в договорі перевезення вантажу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 114-117.
3. Бондар Т.В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2005. 272 с.
4. Цивільне право України: Академічний курс. Підруч. : У 2 т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Вид. 2-ге, доп. і перероб. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. Т. 1. Загальна частина. 696 с.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
6. Продаєвич І.С. Припинення зобов'язання неможливістю його виконання : автореф. дис. ... канд. наук : 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. О., 2009. 19 с.
7. Господарський Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
8. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин : Лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/protsedura-zasvidchennia-fors-mazhornikh-obstavin-z-28-02-2022>.
9. Теньков С. Споры з приводу оформлення виконання договорів у судовій практиці. *Вісник господарського судочинства*. 2005. № 1. С. 204–208.
10. Цивільне право України. У двох частинах. Частина 1. Навчальний посібник / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. В. А. Кройтора, канд. юрид. наук, доц. Кухарєва О. Є., канд. юрид. наук, доц. Ткалича М.О. Запоріжжя. 2016. 284 с.